

Az esztétikai hatásfunkciók nyomában

Orbán Gyöngyi: *Megértő irodalomolvasás I. című középiskolai irodalomkönyvéről*

A Magyar Tanárok Egyesülete első budapesti tanácskozásán került a kezembe Orbán Gyöngyi (a továbbiakban O. Gy.) könyve, egy időben Arató László és Pála Károly Bejáratok és Átjárók című, főként a hatosztályos gimnáziumok számára készült munkájával. Mindkét vállalkozás deklaráltan a recepció-esztétika, pontosabban a hermeneutika módszere alapján íródott, ami külön örömmel tölt el, hiszen általuk, valamint a tankönyvpiaci további bővülésével remény van arra, hogy megtörjön a középiskolák nagy részében jelenleg is használatos, 19. századi, pozitivistá alapvetésű irodalomkönyv monopóliuma.

Aráto László és Pála Károly két könyvéről (a harmadik megjelenés előtt) csak annyit: egyetértek a dicséző kritikával. Akad ugyan némi fenntartásom, mondjuk a narratopoétikai fogalomhasználatuk kapcsán; talán szerencsésebb lett volna szétválasztani az elbeszélői és a szereplői nézőpontot, s az elbeszélőtípusok osztályozása sem egyértelmű (a mindentudó elbeszélő nem azonos a személytelennel), de a manapság ezen a tudományterületen uralkodó termékeny „zűrzavar” legitimálhatja terminusaikat. A befogadói attitűdöt a szerzők nemcsak célozzák, hanem meg is valósítják. A pillanatnyi kínálatot mustrálgatva (ismereteim szerint) a legjobb irodalomkönyv(ek) az övék. (Titkon azért bízom benne, hogy az ELTE oktatói hamarosan hasonló színvonalú produktumokkal kelnek versenyre velük.)

O. Gy. könyvével viszont több problémám is van. (Előrebocsátandó, jelen recenziónak nem tiszte a tudományos-teoretikus beszédmód, a „beszélőalanyok ritkítása”. Ezt elkerülendő igyekszem önmérsékletet tanúsítani, s csak a legszükségesebb esetben használni az elmélet nyelvét, mivelhogy e hasárok csak korlátozott elméleti kifejtést tesznek lehetővé, éppen csak a fogalmakra utalást.) A tankönyv irodalomtörténeti kronológiára épül, melyet esztétikai-irodalom-elméleti fejezet vezet be. Kételyeim főképp erre, a 14–15 éves diákok irodalmi gondolkodásmódját formálni, megalapozni(?) kívánó első fejezetre vonatkoznak. Már az sem üdvös, hogy az elmélet egysége, konti-

nuitása negyven oldal után megszakad, mivel a szerző ebbe a fejezetbe ékeli bele az ókor szűk anyagát, egymásba kevervén így az esztétikai-elméleti és a történeti ismeretanyagot. (Ad vocem. A kánon csökkentése érthető, abban már nem vagyok biztos, hogy mindezt a Biblia rovására kell megtennünk, nem beszélve arról: *Arkhilokosz* helyett tán több joggal közvetíthetők diákjainknak *Anakreónt* vagy *Horatiust*...). Abban sem vagyok biztos, hogy a mai horizontból nézve meglehetősen avatagnak tűnő arisztotelészi tükrözésemélet beszüremkedése helyett az „utánzás” és a „valóság” kategóriáit nem világítaná meg jobban a ricoeuri hármas mimézis vagy a maturanai autopoietikai rendszer. („Nyelvükre” lefordítva megértik a diákok, ez személyes tapasztalat.) Különösen akkor, ha az „utánzás” exponálására felhozott példák a tanuló tudatában kölcsönös kizárásokat eredményezhetnek: a *Vojtina ars poeticájában* a malac visítását utánzó színész sikeresebb, mint az állatot ríkató paraszt; hogy aztán a keretes *Hegel*-idézet három oldallal később a csalóányt tökéletesen utánozni képes ember kiállhatatlan énekéről szóljon.

*Arisztotelész*hez szeretnék még néhány megjegyzést fűzni. Az ókori auktor valóságértelmezése mai filozófiai felvérteztségünk birtokában kissé árnyalatlanak tűnik, mégpedig nyelvfilozófiai, gnoszeológiai státuszának hiátusai okán. Eme hiátusok a természettudományok hübriszének következtében évszázadokon keresztül megfigyelhetők, s e

magukat egzaktnak tartó diszciplínák ma sem mentesek tőlük. (Erről a hübriszről l.: *Alan Sokal: A határok áttörése. Modern fizikai kísérlet a társadalomtudománnyal.* 2000, 1996. 11. sz., 43–49. old.) Holott a szcientizmus kétes ismeretelméleti magabiztosságával szembehelyezkedő 20. századi társadalomtudományi gondolkodás a valóság szubjektumfüggőségének meghirdetésével nem az objektív valóság létét akarja negligálni, csupán szkepszisszel viseltetik az abból levonhatónak hitt mindig értelmes, helytálló következtetések iránt – azaz az objektívet nem tartja azonosíthatónak a különböző diszkurzusokban eltérő módon strukturálódó „reálissal”. Nem véletlenül definiálta filozófiai szempontból *Blumenberg* a valóság fogalmát „egy korszak legrejtettebb implikációjának”. (Vö.: *Aleida Asmann: A fikció elismerése.* Literatura, 1996. 2. sz., 119–120. old.) *Ricoeur* többszörös miméziskonstrukcióján, illetve *Maturana, Glasersfeld* világmodelljein kívül hivatkozhatnánk a kratülisták és a dekonstruktorok közti vitára is: nevezetesen leképezi-e a nyelv a dolgokat, avagy eredendő, inherens retoricitása miatt erre eleve képtelen. Vagy említést tehetnénk az új historicista *Greenblatt* „cultural poetics” fogalmáról, mely szerint az irodalmi szövegben rejlő, a korokon átívelő hatást biztosító társadalmi energia valójában történetileg meghatározott, állandóan változó kulturális tranzakciók lenyomata; *Hayden White* metahistóriájáról, mely a történelmet is sokféleképp interpretálható szövegnek tekinti (történelem helyett olyan történetek, narratívák vannak, amelyek az életünk eseményeit jelentésekkel ellátó szociokulturális történetípusok mint irodalmi jellegű értelemadási stratégiák mintájára szerveződnek, s a formalizált nyelv hiányában a történész által használt figuratív nyelv fikciós sajátosságait viselik), ergo nem bízik a jelek érthetőségében, normativitásában; *Luhmann* rendszerelméletéről, mely a valóságképek pluralisztikus létformájára épül. Ismerjük *Baudrillard* posztmodern szimulakrumait, melyek aztán végképp aláaknázzák a valóság korábban biztosságnak, stabilnak hitt terepét stb. Variációk egy témára: ami közös bennük, az az, hogy a történelem, valóság kontra fikció, irodalom oppozíciót egységesen elvetik – lévén

a valóság mint olyan abszolutizálhatatlan.

A jelentések rögzítettsége ellenében az időben változó jelentésekre apelláló hermeneutikához tehát episztemológiai megfontolásokból sem illik a mimézis nevű „menyasszony”. Az előbbieket szem előtt tartva talán érthető, milyen ingoványos talajra téved Arisztotelész, mikor is a költők feladatát megjelölve a történetírás mint a megtörténtet, az egyedit, a valóságot lejegyző kategóriáját opponálja a történelmet csak utánzó, a lehetőséget ábrázoló költészettel. (Arról most nem is beszélve: a lehetséges terminuson tűnődve kíváncsian várom, mikor bukkanak rá mondjuk az Alefre vagy Odin korongjára...)

O. Gy. könyvének Arisztotelészt „futtató” részei újfent megerősítették azt a diszkurzusanalitikai tapasztalatot, miszerint nem csak intenció kérdése a régi diszkurzusrétegből az újba való átmenet; s most az irodalmi, kritikai produktumot legitimáló közösség fogadóképességére avagy elutasító mechanizmusaira, valamint a tankönyvszerző irodalomtudományi felkészültségére (mene, tekel...) egyformán gondolok.

Azt sem értem, kinek szánta O. Gy. hermeneutikai szölamait. Tanároknak? Akkor nem ártott volna elkülöníteni a tananyagtól. Diákoknak? Nekik (is) felesleges a teljességgel semmitmondó *Gadamer*-citátum (a filozófiai hermeneutika atyamesterét ennél lényegretröbben illik idézni), s legalább ilyen felesleges a szerző által láthatóan hermeneutikai posztulátumként, vastag betűkkel kiemelt botrányosan sematikus mondathalmaz. A tudományos pontosság ugyanis egyetemes követelmény, szóljon bárkihez is a szöveg. Mire is gondolok. A hermeneutika szukcesszív olvasásmódját megalapozó első, esztétikailag észlelő olvasást egyetlen általam ismert hermeneuta sem nevezi értékelő olvasásnak. O. Gy. ezt teszi. Értékelni tudniillik csak azt lehet, aminek immár birtokában vagyunk, esetünkben egy kvázi (hatástörténetileg lezáratlan) jelentést. E „birtokba vétel” viszont még a második, értelmező olvasás során sem történhet meg. Csak a történeti olvasásban, azaz a befogadó jelenbeli és a műalkotás korabeli elváráshorizontjának összeolvadásában, a tulajdonképpeni alkalmazásban. Ez utóbbról viszont a szerző hallgat. Nem az tehát a baj, hogy O. Gy. „átírta” *Heideggert*, *Gadamert* vagy

Jausst, hanem az, hogy a hatástörténeti tudat, a kétféle horizont közti dialógus, kommunikáció kiiktatásával épp azoknak az esztétikai hatás-funkcióknak (Jausz nyomán a produktív poieszisznek, a receptív aisztheszisznek és a kommunikatív katharszisznek) az egységét kérdőjelezte meg, mely egység, s főként a kommunikatív komponens hiányában az egész elmélet megszűnik annak lenni, ami. A szerző az ősi hermeneutikai hármasságból

(megértés, értelmezés, alkalmazás) sajnálatosan azt a sokáig mostohatestvérként kezelt alkalmazást távolítja el, melynek rangját éppen az általa hivatkozott Gadamer adta vissza. Ennek az eltávolításnak a folyományaképpen aligha csodálható, hogy a tankönyv további fejezeteiben kronologikusan tárgyalt korpusz fenti alapú gyakorlati megközelítése is szükségképpen csorbát szenved. Paradox módon nem mindig és nem minden részletében, a legüditőbb kivétel véleményem szerint *Zrínyi*.

Egyebekről dióhéjban:

a) Kíváncsi volnék arra, vajon hány 14 éves diák tud kommentárt, értekezést vagy esszét írni az általános iskolából kikerülve? Mert a 19. vagy a 30. oldalon O. Gy. már(!) ilyen szintű szövegalkotói képességet feltételez a tanulókról.

b) Újfennt az élettani sajátosságok. Az Alef(!) „ablakos” (nem kötelező) részlete *Borgestől* tényleg valódi pluszt nyújt egy elsős gimnazistának? Sorolhatnék még példákat.

c) Az összefolyó leckék, anyagrészek, a legegyszerűbb didaxist is nélkülöző vizuális megjelenítés (pl. intelligenciatesztnek minősül a nyúl farknyi *Dante*-anyag megtalálása) a tanulhatóságot korlátozza.

d) A felfedező ismeretszerzésre törekvés dicserendő szándéka O. Gy. irodalomkönyvének.

Az ismeretek rögzítéséről ellenben elfelejtkeztek. Tercina, szonett, *Balassi*-strófa stb. odavetve, maximum „számold meg, írd fel” utasítással kísérvé – fogalomrögzítés sehol.

e) Nem vagyok híve a biográfiának. Ám, hogy pont egy irodalomtörténeti kronológiára támaszkodó tankönyv mellőzzön (születési, halálozási évszámon kívül) szinte mindennemű életrajzot, az elgondolkodtató.

f) Balassi Celiáját Szárkány Annával

azonosítani merész vállalkozás. A szakirodalom e kérdésben legalábbis megosztott.

g) Az „olvashatóság” és „írhatóság” fogalmának megemlítésekor talán nemcsak az általam (tanítványként is) igen tisztelt pécsi irodalmár, hanem *Roland Barthes* nevét is illett volna feltüntetni, mint eredeti kontextust. Barthes a *lisible* (olvasható) – *scriptible* (írható) terminusokat az örömelevezés, mű-szöveg, klasszikus-modern oppozíciók megraga-

*A jelentések rögzítettsége
ellenében az időben változó
jelentésekre apelláló
hermeneutikához tehát
episztemológiai meg-
fontolásokból sem illik
a mímézis nevű „menyasszony”.
Az előbbieket szem előtt tartva
talán érthető, milyen
ingoványos talajra téved
Arisztotelész, mikor is a költők
feladatát megjelölve a történet-
írás mint a megtörténtet,
az egyedít, a valóságot lejegyző
kategóriáját opponálja
a történelmet csak utánzó,
a leghetésegt ábrázoló
költészettel.*

dása végett használja, vice versa.

Ez az egész „tankönyvesdi” számomra azért különösen bosszantó, mert egy követésre méltó, újszerű irodalomszemlélet szakszerűség hiányában úgy omlik össze a szemünk előtt, mint vályogkalyiba a forgószelelben, s csak remélni tudom, hogy keveseket temet maga alá. A kárörvendőknek meg négy szócskát üzenek: nem az elméleten múlt.

ORBÁN GYÖNGYI: *Megértő irodalomolvasás I.* Calibra Kiadó, Bp. 1997.

Baranyák Csaba